

FELSEFE DÜNYASI

2021/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 74

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammed Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Nihat Durmaz (Bartın Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dil Editörleri/Language Editors

Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdüssamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Hatice Keskin (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 100,00 TL

Basım Tarihi : Aralık 2021, 500 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA

Tel: 0(312) 229 99 28

DESCARTES'A GÖRE EDİLGİLER, AKIL VE AHLAK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 74, Kış 2021, ss. 5-26.

Geliş Tarihi: 08.07.2021 | Kabul Tarihi: 19.11.2021

Sebile BAŞOK DIŞ*

Giriş

Descartes için bir insanın nasıl yaşaması gerektiği sorusu göz ardı edilemeyecek bir ahlak sorunudur. Bu nedenle Descartes, insanın doğası, edîlgilerin neliği, kaynağı, işlevleri, aklın gücü, iradenin neliği, insanın nasıl bir yaşam sürmesi gerektiği, nasıl mutlu olacağı gibi antropoloji ve ahlak felsefesi içerisinde yer alan konulara bigâne kalmamıştır. Fakat kimi nedenlerle bu konulardaki çalışmalarını geri planda tutmuştur. Buna rağmen onun eserlerinin bazı kısımları, ahlakla ilgili yazmış olduğu mektuplar ve edîlgilerle ilgili en kapsamlı çalışması olan Fransızca *Les Passions de l'âme* başlığını taşıyan ve Türkçe farklı isimlerle yayımlanan meşhur eseri dikkate alınarak onun ahlak felsefesini değerlendirmek mümkündür.

Descartes'ın Türkçeye *Duygular Ya da Ruh Halleri*, *Ruhun Tutkuları* ve *Ruhun İhtirasları* adlarıyla çevrilen *Les Passions de l'âme* isimli çalışması, *Ahlak Üzerine Mektuplar* adlı eseriyle birlikte onun insan doğasına ve ahlak felsefesine ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu başlıca kaynaklardır.¹ Descartes, bu

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0003-1960-697X, e-mail: sebile_basok2000@yahoo.com

1 *Les Passions de l'âme* başlığı altında yayımlanan eser, Türkçeye farklı başlıklarla çevrilmiştir. Çiğdem Dürüşken eseri türcüme eden isimlerden birisidir. Dürüşken, Descartes'ın Latince *passio* sözcüğünün türediği *patior* fiilinin "maruz kalmak, bir etkinin tesiri altında kalmak" anlamına geldiğine dikkat çektiğini belirterek *passio* kelimesi ile ruhun edîlgin hallerini, yani bir nesne, olay ya da kişinin insanın iç dünyasında ortaya çıkardığı izlenimleri ya da genel olarak bütün duyguları kastettiği sonucuna ulaşmış ve *passio* kelimesini duygu olarak çevirmeyi uygun görmüştür. Eseri Türkçeye *Ruhun Tutkuları* ismiyle kazandıran Murat Erşen ise, *la passion* kelimesinin Fransızca *pâtir* fiilinin isimlendirilmiş hali olduğu, maruz kalmak, acı çekmek gibi anlamlara gelip edîlginlik ifade ettiği bilgisini vermektedir. Bu kelimenin ona göre en uygun karşılığı "edîlgi" ya da "teessür" sözcükleridir. Kitabın başlığını *Ruhun İhtirasları*

çalışmalarında geleneksel felsefeden etkilenecek fakat onu tekrar etmekten sakınarak insanı tanımlamış; edilmeler, akıl ve ahlak arasında bir ilişki kurarak kendisine özgü bir ahlak anlayışı geliştirmiştir.

Descartes'ın Ahlaka Olan İlgisi ve Descartes Ahlakının Temel Vasıfları

Bilindiği üzere Descartes, ahlak felsefesini ortaya koyan müstakil bir eser yazmamıştır. Bunun bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerin ilki, ahlakla ilgili bir eser yazdığı takdirde bu esere yönelik gelebilecek tepkilerden çekinmiş olmasıdır. Alfred Fouillée, konuyla ilgili olarak Descartes'ın şu sözlerini aktarır: “Ahlâk hakkındaki düşüncelerimi yazmayı reddettiğim doğrudur, çünkü uğursuz insanların iftira etmek için bundan daha kolay bahane bulacağı başka bir konu yoktur” (Fouillée, 2009: 99-100). Descartes “yöneticilerin ve ilâhiyatçıların şimşeklerini” üzerine çekmek istemez ve şöyle der: “Masum fizik prensiplerim nedeniyle o kadar acımasızca eleştirildim ki, ya bir de ahlâkla ilgilensem kim bilir neler ederler” (Fouillée, 2009: 100). Görüldüğü kadarıyla Descartes, yaşadığı çağın baskıcı ortamından çekinmiş, düşünce özgürlüğünün olmayışı nedeniyle ahlak konusundaki kimi görüşlerini açıkça ifade etmekten kaçınmıştır. Bu da onu başlı başına ahlakla ilgili bir eser yazmaktan alıkoymuştur.

Copleston'un tespitine göre Descartes'ın eksiksiz bir ahlak felsefesi geliştirememesinin bir başka nedeni daha vardır. Descartes, bilimsel bir ahlak geliştirebilmek için her şeyden önce insan doğası bilimi kurmanın zorunlu olduğuna inanmaktaydı ve o, bunu yapmış olduğunu hiçbir zaman ileri sürmemiştir. Bu nedenle o, bilimsel bir ahlak geliştirecek konumda olduğunu düşünmemiştir (Copleston, 2010: 156). Descartes'a göre bilimsel bir ahlak, en yüksek bilgelik aşaması olarak diğer bilimlerin tam bilgisini gerektirmekteydi ve böyle eksiksiz bir bilgi edinmeye Descartes'ın ömrü vefa etmemiştir. Ancak bütün bunlara rağmen Descartes, kimi eser ve mektuplarında ahlak için temel saydığı insan doğasına ve ahlakın amacı olduğunu düşündüğü mutluluğa ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Çünkü Descartes için ahlak felsefesi oldukça önemli bir alandır. Ona göre ahlak, yani nasıl yaşanması gerektiği bilgisi yaşamsal önemdedir. Bu nedenle o, Seneca'yı “... erdemi kullanmamızı kolaylaştırmayı, arzu ve tutkularımızı düzenlemeyi, böylece doğal mutluluğu tatmak için bilinmesi gereken temel hakikatleri öğretmeliydi”

olarak koyan Arif Doğan ise *passion* sözcüğünün etkilenme, infial, iptilâ anlamlarına geldiği bilgisini vermiştir. Descartes, kitabına ad koyarken duygu anlamına gelen *emotion* sözcüğünü değil de *passion* sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Hem bu nedenle hem de edilmeler kelimesinin, ruhun kendisi dışındaki unsurlardan kaynaklanan etkilenimlerini daha açık bir şekilde dile getirdiği düşüncesi ile bu çalışmada *passion* sözcüğünü karşılamak üzere edilmeler kelimesi tercih edilmiştir.

diyerek eleştirmiştir (Descartes, 2019: 47). Bu cümleden de anlaşıldığı üzere Descartes için ahlak, “doğal” mutluluğa ulaşmak için bilinmesi gereken temel hakikatler anlamına gelmektedir ve doğrudan doğruya edilgilerle ve onlarla akıl arasında nasıl bir ilişki kurulacağı ile ilgilidir. İnsanlar çeşitli konulara ilgi duymayabilirler ancak ahlak hiç kimsenin kendisine kayıtsız kalabileceği bir mevzu değildir. Öyle ki Descartes'a göre bilgi bakımından eksik bir kimsenin bile her şeyden önce yaşamını düzenleyecek bir alışkanlık anlamında ahlakı olmalıdır. Nasıl yaşanacağı meselesi gecikmeye gelmeyeceği için insanın ilk işi iyi yaşamayı sağlamak olmalıdır (Descartes, 2001: 40-41).

Descartes'ın ahlaka verdiği önem geleneksel felsefeyi çağrıştırmaktadır. Çünkü geleneksel felsefenin başlıca amaçlarından biri, insanların mutlu ve değerli bir yaşam sürmelerine yardımcı olmaktır. Bunu onun skolastik selefi Eustachius'un sözleriyle ifade edecek olursak “... eksiksiz bir felsefi sistemin amacı, insan mutluluğudur” diyebiliriz (Cottingham, 1996:193). Descartes, felsefeye yönelik kökten farklı yaklaşımına rağmen felsefe ve mutluluk arasında kurduğu ilişki bakımından geleneksel bir tavır sergilemektedir. O, *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde tüm felsefeyi kök, gövde ve dallardan oluşan bir ağaç gibi düşünür. Bu ağacın kökleri metafizik, gövdesi fizik ve dalları da diğer bilimlerdir. Descartes diğer dallar dediği bilimleri başlıca üçe ayırır: Tıp, teknik ve ahlak. Ahlak, diğer bilimlerin tam bilgisini gerektirir ve bilgeliğin son aşamasını oluşturur (Descartes, 2001: 41). Descartes'a göre her ne kadar bilgeliğin son aşaması olacak olan ahlak diğer bilimlerin eksiksiz bilgisini gerektiriyorsa ve o an için böyle bir bilgiye erişilememiş olsa da insanların, yaşamın aciliyeti içinde eylemde bulunması gerekmektedir. Descartes'ın felsefesine bu açıdan bakıldığında Fouillée'nin de belirttiği gibi onun pratik felsefesinin, hayatının iki dönemine tekabül eden iki ayrı öğretiye ayrılabilceği görülür. İlk öğreti, kendi tabiriyle “geçici” bir hazırlık dönemi için geçerlidir. Bu öğretilde daha iyi beklenirken uyulacak ortalama bir bilgelik söz konusudur (Fouillée, 2009: 101). *Metot Üzerine Konuşma* adlı kitabında Descartes, bu geçici ahlakın kurallarını ortaya koyar. Birinci düstur, dine sağlamca bağlı kalarak ülkenin yasa ve adetlerine boyun eğmektir. İkincisi, davranışlarda elden geldiği kadarıyla sağlam ve kararlı olmaktır. Üçüncüsü, talihten çok kendini yenmeye, dünyanın düzeninden çok kendi isteklerini değiştirmeye çalışmaktır. Dördüncüsü ise, bütün hayatını aklını işletmek ve kabul ettiği metodu izleyerek gücü nispetinde hakikatin bilgisinde ilerlemekte onu kullanmaktır (Descartes, 1994: 25-28).

Descartes'ın ikinci dönemindeki ahlak öğretisinde bazı önemli değişiklikler olmuştur. Ahlak ile ilgili yazdığı mektuplarda artık dört değil, yalnız-

ca üç kuraldan bahsedilir. Bu kurallardan ilki, yapılması ya da yapılmaması gerekeni bilmek için elden geldiğince düşünceyi kullanmaya çalışmaktır. İkincisi, aklın öğütlediği şeyleri yapabilmek için sağlam ve tutarlı olmaktır ki Descartes bunu karar sağlamlığı olarak adlandırır. Üçüncü ve son kural ise, elden geldiği kadarıyla akla göre hareket ederken elde olmayan nimetlere gücümüz dışında kalan şeyler olarak bakıp onları arzu etmemeye çalışmaktır (Descartes, 2019: 46).

Cevizci'nin tespit ettiği üzere geçici ahlak ile sonradan ortaya konan ahlak arasındaki en önemli değişiklik, dine sağlamca bağlanmayı ve ülkenin yasa ve adetlerine boyun eğmeyi gerekli gören kuralın sonraki öğretilerden kaldırılmış olmasıdır. Öte yandan Descartes, ahlakın amacının insanı mutluluğa götürmek olduğunu düşünse de onun anladığı mutluluk Orta Çağ ahlak anlayışında olduğu gibi ebedi saadet olmayıp doğal dünyada gerçekleşecek dünyevi bir mutluluktur (Cevizci, 2007: 147). Copleston'a göre Aquinas gibi bir Orta Çağ filozofu için mutluluk, en azından eksiksiz mutluluk Tanrı'yı seziş anlamına gelmekteydi. Descartes içinse mutluluk, ruhun bu yaşamda kişinin kendi çabalarıyla elde ettiği dinginlik ya da hoşnutluktur (Copleston, 2010: 157). Tüm bunlar bir arada düşünülüğünde Fouillée'nin dediği gibi *"Descartes'in ahlâk öğretisinde ilk göze çarpan ve büyük sonuçlar doğuran şey, felsefenin bu pratik alanında, vahye dayalı ilâhiyattan tamamen kopmasıdır"* demekte herhangi bir beis yoktur (Fouillée, 2009: 100).

Sorell'in verdiği bilgilere göre ahlakla dünyevi mutluluğu amaçlayan Descartes, ahlakı ruh sağlığının korunması olarak düşünmüş ve onu genellikle "hijyen" ve "tıp" ile bir tutmuştur. Ayrıca Descartes'in nazarında ahlak tıbbı bağımlıdır. Onun böyle düşündüğünü gösteren çeşitli örnekler mevcuttur. Örneğin Descartes, edilmelerin denetimi için dengeli beslenmeyi, egzersizleri, ilaçları ve bazı suların kullanımını önermiştir. Düşük ateşin nedeni olarak mutsuzluğu göstermiş ve bu konuda kaplıca suyu ile yapılacak tedaviyi onaylarken Prenses Elizabeth'e bu tedaviyi bir meditasyon türü ile birleştirmesini tavsiye etmiştir (Sorell, 2004: 110).

Copleston, Orta Çağ ahlak anlayışından uzaklaşan Descartes'in ahlak görüşünün Antik Yunan felsefesinden ve Stoa felsefesinden bazı unsurlar taşıdığını belirtir. Descartes'in ahlak anlayışında özellikle Stoacıların etkisini görmek son derece kolaydır. Yaşamın amacı olarak erdemini gösterilmesi, duygulara karşı kendini denetlemeye yapılan vurgu, başımıza gelen ve kontrolümüz altında olmayan olaylara sabırla katlanma tavsiyesi Descartes ahlakında yer alan Stoacı unsurlardır. Fakat Descartes dışsal iyilere Stoacılar gibi daha fazla değer verir ve bu açıdan onlara değil, daha çok Aris-

toteles'e yakın durur (Copleston, 2010: 157-158). Hatırlanacağı üzere Aristoteles'e göre iyi yaşayabilmek ve dolayısıyla mutlu olabilmek için kişinin dışsal koşullarının da iyi olması gerekmektedir. Çünkü dışsal iyiler olmaksızın iyi yaşayabilmek ya da iyi eylemler ortaya koyabilmek bir hayli güçtür (Aristoteles, 2017: 32).

Cottingham'ın tespitine göre Descartes'ın Stoacılarından en büyük farklarından bir diğeri de edilgilere bakışta ortaya çıkar. Stoacı düşünce, Descartes'a göre birer edilgi olan duyguları kontrol etmeyi ya da daha iyisi, duyguların ortaya çıkmadıkları bir zihin durumu geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Duygulardan arınma anlamındaki "*apatheia*" onlar için ideal bir durumdu. Descartes ise bu edilgiler için yeni bir tür "*sağaltım*" yolu benimsememi önermiştir (Cottingham, 2021: 98). Descartes, edilgilerin kendi başlarına kötü olmadıklarını ve mutlu bir yaşam için gerekli olduklarını düşündüğü için onları bastırmayı ya da yok etmeyi doğru bulmamış, onları doğru şekilde denetlemek gerektiğini söylemiştir.

Descartes'ın ahlak anlayışının dikkat çekici yönlerinden birisi de onun akılsal yönüdür. O, Copleston'un verdiği bilgilere göre 1644'te kaleme aldığı bir mektupta "*... bu yolda gördüğümüz süre boyunca bizim için kötülük yapmak olanaksız olacaktır. Omnis peccans est ignoras, tüm yanılığ bilgisizliktir demelerinin nedeni budur*" demiştir (Copleston, 2010: 158). Yazdığı bu ifade, Descartes'ın erdemini bilgi ve erdemsizliğin bilgisizlik olduğu şeklindeki Sokratik düşünceyi benimsediği izlenimi uyandırmaktadır (Copleston, 2010: 158). Cottingham'ın tespit ettiği üzere Descartes'a göre akıl olmaksızın ahlak mümkün değildir. İyi yaşam sadece teslimiyetle erişilemeyen, aklın içsel ışığı ile yönlendirilen bir yaşamdır (Cottingham, 2002: 31). Tüm bunlar bize Descartes için ahlaklı bir yaşamın temel unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

İnsan Doğası ve Edilgiler

Önceki alt başlıkta belirttiğimiz gibi Descartes, felsefeyi kök, gövde ve dallardan oluşan bir ağaca benzetir. Kökler, metafizik, gövde fizik ve dallar da diğer bilimlerdir. Diğer bilimlerin hekimlik, teknik ve ahlak olduğunu söyleyen Descartes, ahlakın diğer tüm bilimlerin tam bilgisini gerektirdiğini ileri sürer (Descartes, 2001: 41). Bunun anlamı Descartes'a göre bilimsel bir ahlakın kurulabilmesi için fizyoloji ve tıp da dâhil olmak üzere insana ilişkin diğer bilimlerin de eksiksiz bir şekilde bilinmesinin gerekli olduğudur. Descartes, ahlakla insana ilişkin diğer bilimleri birbiriyle ilişkili görmekteydi. Bu nedenle onun ahlakla ilgili çalışmaları insana ilişkin bazı bilimlerle de ilgilidir. Örneğin Erşen'in tespitine göre Descartes'ın *Les Passions de l'âme*

isimli çalışmasını, Descartes'ın kendisinin ahlak için gerekli gördüğü bilimlerden biri olan antropoloji kapsamında değerlendirmek mümkündür. Descartes, bu eserinde Kartezyen biyolojiyi esas alarak psiko-fizyolojik duygulanımların somut tıbbına yönelir ve “*erdemini eksiksizce izlemeye*” götüren yüce gönüllülükte zirvesine ulaşan bilgeliğin sağladığı neşeyi över (Erşen, 2020: viii). Descartes'ın ahlak felsefesine yönelik değerlendirmelerde bulunan Cottingham'a göre de Descartes'ın ahlak felsefesi, insan doğasını anlamayı amaçlar ve doğamızın en önemli yönlerinden biri olan, ruhun bedenden etkilenmesi sonucu ortaya çıkan edilmelerin biyolojik temelleri ve psikolojik dinamikleriyle ilgilenir. *Les Passions de l'âme* isimli kitabında bedenin nasıl işlediğini ve duyguların nasıl denetim altına alındığını anlamaya çalışırken aklın rehberliğinde nasıl iyi yaşama ulaşılacağını anlatır (Cottingham, 2002, 32). Anlaşıldığı üzere bu kitap, Descartes'ın ahlak felsefesini ortaya koyduğu temel eserlerden biri olmanın yanı sıra onun ahlak için gerekli gördüğü antropolojik bilgiler açısından da bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Les Passions de l'âme adlı eserin içeriğine ilişkin şu bilgiler kayda değerdir: Descartes, temel olarak edilmeleri ele aldığı bu yapıtında edilmeleri fizyolojik nedenleriyle, onların doğuşu sırasında bedende cereyan eden değişimlerle birlikte anlatarak geleneksel ahlak filozoflarından ayrılır. Eserde duyguları açıklarken bedenin sıcaklığı, kanın organlara akışı, sinirlerin hareketi gibi konulara yer vererek duyguları fizyolojik bir çerçevede değerlendirir (Descartes, 2020: 5-15). Descartes, kitabın ilk bölümünde edilmelere ve insanın doğasına ilişkin bilgiler verir. İkinci bölümde edilmeleri sayısı ve düzeni bakımından değerlendirir, altı temel edilgi olduğunu söyler ve bunları açıklar. Üçüncü bölümde ise özel birtakım edilmeleri ele alır. Eserin önemine dair ise şunlar söylenmektedir: Fouillée, Descartes'ın insan doğasına ilişkin fizyolojik ve psikolojik açıklamalarını içeren bu eserinin, son dönemlerde daha büyük bir önem kazandığı tespitinde bulunur. Öyle ki eser günümüzde bilimsel psikolojinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Fouillée, 2009: 95). Erşen ise eserin yalnızca felsefecilere değil, onlar kadar psikologlara, nörobiyologlara ve bilişsel teorilerle ilgilenenlere de esin kaynağı olduğu iddiasındadır (Erşen, 2020: viii). Bu bilgiler ışığında insanı konu edinen bilimlerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak eserin öneminin arttığı söylenebilir.

Descartes'ın edilmelere ilişkin açıklamalarına geçmeden önce onun insana dair neler söylediğine ve insanı nasıl tanımladığına bakmakta fayda vardır. Çünkü ona göre edilmeler, insan olmanın ayrılmaz bir parçasıdır ve insan doğasından kaynaklanmaktadır. Descartes, insana ve evrene ilişkin açıklamasındaki düalizmiyle ünlüdür. Cohen'in tespit ettiği gibi Descartes ile ilgili olarak onun, dünyayı zihin ve beden olarak iki ayrı parçaya nasıl

böldüğü anlatılır ki onun bu görüşüyle modern dünyayı müjdelediği kabul edilmektedir (Cohen, 2019: 109). Descartes, Platon'dan beri kabul edilen ruh-beden ayrımını keskinleştirmiştir. Onun ruh-beden ayrımına göre insanın zihni ya da ruhu bedeninden tamamen farklıdır (Descartes, 2007: 80). Cottingham, bu farklılığa ilişkin şöyle bir açıklamada bulunur: Zihin ve beden yalnızca farklı değil, aynı zamanda temelde birbiriyle bağdaşmaz türde tözlerdir. Bu bağdaşmazlık, herkesin kendi deneyimlerinden bildiği zihin-beden etkileşimini açıklamada ciddi sorunlar doğurmuştur (Cottingham, 2018: 66). Ruh ile bedenin farklı şeyler olduğu konusunda geleneksel felsefeyle hemfikir olan Descartes, ruhun yaşamsal temel işlevlerdeki rolünü reddederek geleneksel düşünceden ayrılır. Kambouchner ile de Buzonz'un verdiği bilgilere göre Descartes ayrıca önceden duyuşal ruhla ilişkilendirilen hayal gücü, iştahlar, istekler ve iradi faaliyetler gibi işlevlerin ruhun birer parçası olmadığı, bunların bütün olarak düşünen bir ruh olan zihnin başlıca yetileri olan anlama ve iradeye bağlı olduğu iddiasındadır (Kambouchner ve de Buzonz, 2012: 134). Ona göre istemek, duymak, tasarlamak gibi edimlerde bulunan hep bütünlüğü içindeki aynı ruhtur (Descartes, 2007: 80).

Descartes, insanı meydana getiren ruh ve bedenin birbirinden bütünüyle farklı olduğunu ileri sürer. Ancak bundan çıkarılabilecek sonuç, yalnızca ruhun bedenden bağımsız bir varoluşa sahip olduğudur. Yoksa insanın bedensiz bir şekilde var olabileceği değildir. İnsanın insan olarak var olabilmesi için ruh-beden birlikteliği gereklidir. Descartes, bu durumu "... *Tanrı'nın bana ruh ve bedenden oluşmuş bir varlık niteliğime bağlı olarak verdiği şeylerden bahsediyorum*" derken açık bir şekilde dile getirir (Descartes, 2007: 76-77). Cottingham'ın verdiği bilgilere göre Descartes, ruh-beden birlikteliğini 1641 yılında Regius'a yazdığı bir mektupta daha detaylı olarak şu şekilde açıklar: "*İnsanlar zihin ve bedenin sadece bir arada veya yan yana bulunmasından değil, gerçek bir tözsel birleşiminden oluşmuştur... İnsan bir bütün olarak dikkate alındığında özsel bir birliktir, çünkü insan bedeni ve ruhunu birbirine bağlayan birleşim ilineksel değil, insan için özseldir. Bu birleşim olmaksızın insan insan olamaz*"(Cottingham, 2002: 129). Descartes, *Meditasyonlar*'da bu birleşime ilişkin şunları söyler:

Doğa bana aynı zamanda, bu elem, acıkma, susama gibi duygularıyla, bedenime bir kaptanın gemisindeki durumu gibi yerleşmiş olmadığımı, bu bedene sınımsız bağlı, nerdeyse onunla tek bir bütün oluşturacak kadar karışmış ve kaynaşmış olduğumu da öğretiyor. Bu böyle olmasaydı, bedenim yaralandığında yalnız düşünen bir şey olan ben hiçbir acı hissetmez, bu yarayı, kaptanın gemisinde meydana gelen bir hasarı gözüyle algılaması gibi,

sadece anlığımla fark ederdim; bedenim yeme veya içme ihtiyacı duyduğunda, acıkma ve susama gibi karışık duygularla uyarılmam bile gerekmeden, bunu sadece bilirdim, o kadar; nitekim bu açlık, susuzluk, acı gibi duygular aslında ruhla bedenin birleşim ve kaynaşmasından ileri gelen, ayrıca ona bağlı bulunan birtakım karışık ve bulanık düşünme biçimlerinden başka bir şey değildirler. (Descartes, 2007: 75)

Bu pasaj Descartes'ın insana ve duygulara ilişkin görüşleri açısından önemli içerimlere sahiptir. Anlaşıldığı üzere ona göre insan iki ayrı tözün, ruh ve bedenin kaynaşmış birliğidir ve edilmeler de bu birleşimden kaynaklanan "*karışık ve bulanık*" bir tür düşüncedir. Descartes, ruhu ele alırken onun etkin olduğu durumlar ile edilgin olduğu durumları birbirinden ayırır ve insanın iradesiyle karar verirken ruhun etkin olduğunu savunur. Çünkü bu kararlar doğrudan ruhtan kaynaklanırlar ve sadece ruha aittirler. Çeşitli algı ve bilgi türlerinde ise ruh edilgin durumdadır. Bunun nedeni, bunları meydana getirenin ruh olmamasıdır. Ruh bunları sadece temsil ettikleri şeylerden edinir (Descartes, 2017: 37). Ruhun edilgin olduğu bu durumlara ilişkin Descartes biyolojik bir açıklama getirir. Bu açıklamaya göre algı ve edilmelerin kaynağı, çeşitli izlerin beyinde oluşmasıdır. Timofeeva'nın da belirttiği gibi "*canlılık*" denilen ufak dokular, beyin ile bedenın uzuvları arasında bulunan sinir ve kasların içinden geçerek acı, arzu, tutku gibi insani duyguları getirirler (Timofeeva, 2018: 76). Descartes'a göre edilmeler bu şekilde bedensel etkiler sonucu meydana gelirler. O, bu süreci şu şekilde açıklar: Beyinlerdeki izlerin bazıları, duyuuları harekete geçiren dış nesnelere, bazıları bedenın durumları ile ya da hafızada bulunan izlerin kalıntıları ile ya da insandaki ruhun hareketi ile oluşur. Ruh, beyindeki bu izleri değiştirebilecek bir güce sahiptir, diğer yandan bu izler de ruhta onun iradesine bağlı olmayan düşüncelere neden olurlar. Descartes, ruhta iradenin etkisi olmaksızın beyinde bulunan izlerle oluşan düşüncelere edilgi adını verir. Ancak ona göre sadece ruh dışındaki unsurların değil, iradenin de beyinde iz oluşturma gücü vardır ve o bu gücü hayal etme gücü olarak adlandırır (Descartes, 2019: 65). Anlaşıldığı kadarıyla Descartes'a göre edilmelerin kaynağı ruh değil, bedendir veya insanın kendisi dışındaki diğer varlıklardır. Bunlar beyinde birtakım izler oluşturarak ruhtaki edilmelere neden olmaktadır. Bunlar insanın kendi iradesinden kaynaklanmayan düşüncelerdir. Ruh, bunların ortaya çıkışı esnasında edilgin durumdadır ve bu nedenle bunlara edilgi denilmektedir.

Edilmelerin Doğası

Descartes, edilmeleri ruha ait olarak gördüğümüz algılar olarak tanımlar (Descartes, 2017: 42). Sorell'in belirttiği gibi bir edilgi genelde ruhun yaptı-

ğı şeyden bağımsız olarak onun başına gelen şeydir (Sorell, 2004: 109). Edilgiler ruhun, algıları, hisleri veya heyecanlarıdır. Ortaya çıkmalarının nedeni ise zerrelere özel bir uyarıdır. Bu uyarıyla meydana gelir, beslenir ve güçlenirler (Descartes, 2017: 44). Ruhta meydana gelen tüm değişimler aslında birer düşüncedir. Edilgiler birer düşünce olmakla beraber, ruhu diğer bütün düşüncelerden daha fazla uyarıp sarsarlar (Descartes, 2017: 45).

Edilgiler, bazen ruhun herhangi bir nesneyi kavramaya karar vermesinden, bazen bedeninin tabiatından ya da beyinde tesadüfen oluşan izlenimlerden doğarlar. Bu nedenle onları anlamak için nesnelere etkilerine bakmak gerekmektedir (Descartes, 2017: 69-70). Edilgilere nesnelere neden olduğu durumlarda beden, tepkilerini ruha iletmektedir. Bu olay doğum öncesi dönemde dahi gerçekleşmektedir. İnsan daha anne karnındayken "kalp ısısı"nın beslenmesi onda neşe, üzüntü gibi edilgilere yol açar (Kambouchner ve de Buzon, 2012:160). Bedenimizin ruhumuzla birleştiği ilk andan itibaren ruhumuz neşe, sonra aşk, sonra da belki kin ya da keder duymaya başlar. Descartes'a göre ruhun ilk edilgisi neşe olmalıdır çünkü ruh iyi durumda olmayan bir bedene konulmaz, beden iyi durumda olması da insana neşe verir. Sonrasında ise yaşanan çeşitli olaylara bağlı olarak aşk, nefret ya da kin duyulur (Descartes, 2019: 93).

İnsanın edilgilerinin çok erken bir dönemde, beden ve ruhun birleştiği sırada ortaya çıktığını söyleyen Descartes, kişisel geçmişin sonraki edilgiler üzerinde önemli bir etkisi olduğu kanaatinde. Özden ve Elmalı'nın da kaydettiği üzere Descartes'a göre doğuştan gelen ve çocuklukta elde edilen intibaların etkileri ileriki yıllarda ortaya çıkabilmektedir (Özden ve Elmalı, 2018: 138). Descartes bu mekanik işleyiş sürecini şu şekilde izah eder:

... ruhumuzla bedenimiz arasında öyle bir bağ vardır ki, hayatımızın başlangıcından itibaren, bazı beden hareketleri ile birlikte oluşan düşünceler, şimdi de onlarla birlikte oluşur öyle ki bir nedenle bedende yeniden oluşan aynı hareketler ruhta da aynı düşünceleri oluşturur ve karşılıklı olarak, aynı düşünceler aklımıza gelince de aynı hareketler oluşur. Beden makinesi o şekilde yapılmıştır ki, bir tek neşe veya sevgi düşüncesi ya da buna benzer başka bir düşünce, tutkularla birlikte oluştuğunu söylediğim birçok kan hareketini oluşturmak için gereken can ruhlarını sınırlar yolu ile bütün kaslara göndermeye yeterlidir. (Descartes, 2019: 77-78)

Descartes, geçmişte yaşananların sonraki edilgiler üzerindeki etkisine dair kendi hayatından bir örnek verir. Anlattıklarına göre Descartes, çocukluğunda kendisiyle aynı yaşta olan şaşı bir kızı sevmiştir. Kızın şaşı

gözlerine baktığında oluşan iz, Descartes'ın aşk edilgisini harekete geçirmek için oluşan izle birleşmiştir. Bu nedenle Descartes, aradan epey zaman geçtikten sonra bile şaşı kadınlara karşı diğerlerine olduğundan daha fazla eğilimli olmuştur (Descartes, 2019: 106). Descartes, edilgiler üzerinde geçmişten gelen fakat farkında olmadığımız etkilerin gücünü keşfetmiş ve verdiği örnekle bu etkiyi açıklamaya çalışmıştır. Cottingham'ın değerlendirmesine göre bu keşfiyle sıklıkla “*zihnin saydamlığı*” ile ilgili naif bir teori sunmakla suçlanan bir düşünür olan Descartes, duygular ile ilgili çalışmalarında bize, bedene bürünmüş varlıklar olarak duygusal hayatımızın bilinçli farkındalığa açık olmaktan çok uzak olduğunu söylemektedir (Cottingham, 2021: 99).

Descartes'a göre edilgiler insan iradesinden bağımsız olarak ortaya çıkarlar ve kimi zaman bu edilgileri ortaya çıkaran asıl olaylar uzak geçmişte yaşanmıştır. Bu nedenle de farkındalığımızın dışında kalırlar. Edilgilerin ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktıklarını bu şekilde açıklayan Descartes, onları tasnif etmeye girişir. Edilgilerin tasnifi konusunda geçmişteki düşünürlerden farklı bir yol izlediğini söyleyen Descartes, bütün edilgilerin şehvete ve öfkeye indirgenmesine karşı çıkar. Ona göre böyle bir sınıflandırma eksiktir, temel duyguların hepsini içermemektedir. Kendisi temel edilgilerin tümünü içerdiğini düşündüğü yeni bir tasnif yapar. Ancak Descartes, yalnızca temel edilgilerin belirlenebileceği iddiasındadır, bunların dışında kalan sonsuz sayıda edilgi vardır. Bu nedenle tüm edilgileri belirlemek mümkün değildir. Buna karşın basit ve temel nitelikte olan sadece altı edilgi vardır. Bu edilgiler şunlardır: Hayret, sevgi, nefret, arzu, sevinç ve keder. Geriye kalan edilgiler ise ya bunlardan türemişler ya da bunların türevleridirler (Descartes, 2017: 77-78).

Temel edilgiler arasında yer alan hayret duygusunun Descartes için ayrı bir anlamının olduğu görülmektedir. Fouillée'nin belirttiği üzere Descartes'a göre hayret bir bakıma diğer tüm edilgilerin başında gelir. Hayret, faydalı mı zararlı mı olduğunu bilmediğimiz yeni bir nesne tarafından meydana getirilen bir şok türüdür. Hayret, aynı zamanda akletme yetisinin de bir teessürüdür (Fouillée, 2009: 97). Bilme tutkusu hayret duygusu ile bağlantılıdır ve Hegel'in verdiği bilgilere göre bu tutkunun Descartes'ın kişisel hayatında büyük bir etkisi olmuştur (Hegel, 1997: 136). Beyssade'ın tespitine göre Descartes, bilgiyi birleştirme ve görüşleri akılcı bir şekilde düzenleme tutkusuyla antik ve bütüncül anlamda bir felsefe sistemi kurmak için yirmi beş yıl uğraşmıştır (Beyssade:1997: 66).

Descartes verdiği kimi örneklerle ve hayatına ilişkin sunduğu bazı kesitlerle edilgilerin kendi hayatını nasıl etkilediğini açıklar. Peki, Descartes'a göre edilgiler hayatımızda genel olarak ne tür bir rol oynamakta, hangi iş-

levleri yerine getirmektedirler? Kısaca, edilgiler ne işe yararlar? Descartes, bu soruya insandaki her edilginin başlıca etkisinin, ruhu uyurup onu bedeninin hazır olduğu şeylere yöneltmek olduğu yanıtını verir. Örneğin korku hissi ruhtaki koşma isteğini, cüretkârlık hissi ise mücadele isteğini tetikler (Descartes, 2017: 54). Yani Descartes'a göre edilgiler bizi eyleme sevk ederler. Descartes'ın bu görüşünün günümüzde yaygın olarak kabul edildiği görülmektedir. Örneğin Johson-Laird ve Oatley gibi bilişsel psikologlar temel duyguların, eylemlerin ussal bir şekilde yönetilmesine yardımcı olduğunu ileri sürmektedirler (Akt. Damasio, 2006, 212). Ayrıca duyguların hayatımızı ne şekilde etkilediğine ilişkin günümüzde çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda Neu gibi isimler psikanaliz alanında "*Kıskançlığı ortadan kaldırmayı isteseydik, vazgeçmemiz gereken ne olurdu? Sevdiğimiz için insanlardan nefret edebilir miyiz? Yedi ölümcül günahın biri olan ve bunun yanında kimlik siyasetinin de konusu olan gurur olasılığını nasıl anlamamız gerekir? Sıkıntının üstesinden ne gelebilir?*" gibi ilginç sorular ortaya atmakta ve bunlara yanıt aramaktadırlar (Neu, 2012: 24).

Descartes, edilgilerin işinin, doğanın bize yararlı dediği şeyleri ruhumuzun istemesini sağlamak, bu isteginde onu kararlı kılmak ve bedenimizi o istekleri yerine getirecek şekilde hareket ettirmek olduğunu söyler (Descartes, 2017: 70). Onların yararı, ruhun iyiliğine olacak düşünceleri güçlendirmelerinde ve canlı tutmalarında yatar. Şayet onlar olmasaydı, bu düşünceler ruhtan kolayca silinip giderlerdi (Descartes, 2017: 82).

Rodis-Lewis'in belirttiği gibi duyular ve edilgiler, insanlara bedenleri ile dış nesnelere arasındaki etkileşimlere dair bilgi veren ve bu şekilde insan denen ruh-beden birliğinin korunmasını sağlayan göstergelerdir (Rodis-Lewis, 1997: 34). Descartes'ın iddiası, ruhta meydana gelen devinimlerin onda çeşitli edilgiler uyandırdığıdır. Tüm bu edilgiler tam sağlıklı insan vücudunun korunmasına en elverişli ve en yararlı olanı duyururlar. Bu yüzden Descartes, edilgilerde Tanrı'nın gücünü ve iyiliğini ortaya koymayan hiçbir şeyin bulunmadığını söyler (Descartes, 2007, 81). Cottingham'ın da belirttiği gibi ruh ve bedenin tözsel birleşimi olan insanın hayatta kalması ve iyiliği için sadece akla ve iradeye değil, aynı zamanda tüm duyusal ve duygusal durumlara da ihtiyaç vardır. Örneğin açken duyulan rahatsızlık insanı yemek yemeye yöneltir, bu nedenle açlık hissinin insan için bariz hayati önemi vardır. Edilgiler genel olarak insan iyiliği ile yakından bağlantılı oldukları için iyi bir yaşamda onlara yer verilmelidir (Cottingham, 2021: 100-101).

Edilgilerin insan hayatının korunması ve devam etmesi açısından tartışılmaz bir rolü olduğunu söyleyen Descartes, onların bunca iyiliğine rağmen

men insan için zararlı olabileceklerinin de farkındadır. Ona göre edilmeler bunu insanlara yalnızca ilgili oldukları düşünceleri gereğinden fazla güçlendirerek ya da üzerinde durulması iyi olmayacak düşünceleri canlı tutarak yaparlar (Descartes, 2017: 82). Yani edilmeler düşünceleri canlandırıp güçlü tutarak faydalı oldukları gibi, yine aynı şekilde bazı düşünceleri canlandırıp güçlendirerek zararlı olabilmektedirler. Edilmelerin gücü, düşünceleri canlandırıp onların etkilerini arttırabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Edilmeler, Ahlak ve Mutluluk

Descartes yaşamlarımızın iyiliğinin ve kötülüğünün edilmelere bağlı olduğunu ileri sürer. Ona göre edilmelerini en çok harekete geçirebilen kimseler, yaşamın tadına en çok varanlardır. Fakat kişi, bunları kullanmayı bilmiyorsa ve talih de ondan yana değilse o insan en buruk ve en acı deneyimleri yaşayacaktır. Bu nedenle kişinin edilmelerine hâkim olmayı öğrenmesi gerekmektedir (Descartes, 2017: 195).

Descartes'ın iyi yaşamdan anladığı şey mutlu bir yaşamdır. Mutlu yaşamaksa ruhun hoşnut ve tatmin olmuş bir halde yaşamasından ibarettir. Bu hoşnutluğa yol açan birtakım nedenler vardır. Bunlardan bazıları kişinin kendi elindedir, bazıları ise daha ziyade talihe bağlıdır. Erdem ve bilgeliğin insanın kendi elinde olan nedenlerdir. Buna karşın saygınlık, servet ve sağlık kişinin tam olarak kendi elinde olmayan nedenlerdir (Descartes, 2019: 45-46). Descartes mutluluk için gerekli saydığı erdemi, ruhun insanı olgunlaştırmaya yarayan eylemleri olarak tanımlar (Descartes, 2019: 55). Descartes, erdemler arasında yüce gönüllülüğe yaptığı vurgu ile dikkat çeker. Ona göre yüce gönüllülük temel erdemdir. Diğer erdemlerin anahtarı olan bu erdem "*soylu ve güçlü ruhlar*"a özgüdür. Kambouchner ve de Buzonz'un ifade ettiği üzere bu erdem, isteklerimiz üzerinde hâkimiyet kurup buna bağlı olarak da özgür iradeyi doğru yönde kullanma yönündeki sağlam ve değişmez kararlılıktan oluşur (Kambouchner ve de Buzonz, 2012: 175). Yani yüce gönüllülük, insanın en iyi olduğuna hükmettiği şeye girişme ve onu yapma iradesine sahip olmasından ibarettir (Descartes, 2020: 99). Cevizci'nin de vurgulamış olduğu gibi Descartes'ın en yüksek erdem ve en soylu ihtiras olarak gördüğü yüce gönüllülük, ahlaki idealin temeli durumundadır. Bunun nedeni ise yüce gönüllülüğün, zihnin ve iradenin yetkinliğini, erdem ve bilgeliğin birliğini temsil etmesidir (Cevizci, 2007: 149). Kambouchner ve de Buzonz'un iddiasına göre bu erdem insana en eksiksiz hoşnutlukları yaşatır (Kambouchner ve de Buzonz, 2012: 175). Sorell'e göre ise yüce gönüllülük, kişiye hoşnutluk sağlamakla kalmaz o, aynı zamanda kamusal iyilik düşüncesini de içerir (Sorell, 2004: 110). Çünkü Koyré'nin de belirttiği

gibi yüce gönüllülük ahlakının yasası bizi elimizden geldiği kadarıyla bütün insanların iyiliği için çalışmaya zorlar (Koyré, 2020: 161).

Erdem ve bilgelik yoluyla mutluluğa ulaşabileceğimizi ileri süren Descartes, mutluluğumuzun anahtarı olan edilgilerin bizi nasıl olup da mutsuz edebileceklerini de açıklar. Ona göre mutsuzluğumuzun asıl nedeni yanılıyor oluşumuzdur. Tanrı'nın sonsuz iyiliğine karşın zihin ve beden birleşimi olan insan yanılmadan edemez (Descartes, 2013: 191). Ve bu yanılgılarda edilgilerimizin de payı vardır. Hayal gücünün belirsiz şekilde kavradığı *"bedenle birleşmiş ruhun zevkleri"* çoğu zaman, özellikle elde edilmelerinden önce, insana olduklarından çok daha büyük görünürler. Descartes'a göre bu durum bütün kötülüklerin ve yanılgıların kaynağıdır. Edilgi, insanı bazı şeylerin göründüklerinden daha iyi ve arzulanmaya daha değer olduğuna inandırır. Ancak onlardan yararlanırken aslında öyle olmadıkları anlaşılır. Bu yanılgıların sonucunda nefret, üzüntü ve pişmanlık gibi edilgiler ortaya çıkar. Bu nedenle akla bir görev düşmektedir. Bu görev, *"elde edilmesi elimizde olan bütün iyilerin tam ve doğru değerini incelemek"* tir (Descartes, 2019: 55). Bir başka ifadeyle akıl işi, insanın çalışarak elde edebileceği bütün ruh ve beden yetkinliklerinin değerini edilgilerin etkisi altında kalmadan incelemek ve gözden geçirmektir. Böylece insan, elinde olan doğal mutluluğu tadabilir (Descartes, 2019:55-56).

Descartes, kendilerini en zengin, en güçlü, en özgür ve en mutlu gören insanların doğanın kendileri için çizdiği sınırları gözden geçiren, yalnızca düşüncelerinin kendi ellerinde olduğunu ve sadece düşüncelerinin kendilerini tutkularından alıkoyduğunu bilen insanlar olduklarını söyler (Descartes, 1994: 28). Edilgilerin hepsinin doğaları bakımından iyi olmalarına karşın, onların kötüye kullanılma ve aşırıya varma ihtimalleri vardır. Bu yüzden onların denetlenmesi gerekmektedir. Peki, iradenin edilgilere hâkimiyeti ne ölçüde mümkündür ve irade onları nasıl denetler? Descartes, edilgilerin doğrudan doğruya iradeye bağlı olarak uyanmadığını ya da yok olup gitmediğini söyler. Bunun nedeni, edilgilerin zerrelere özel bir uyarısıyla doğup bu uyarıyla beslenip güçlenmeleridir. Neredeyse her edilgi önce kalpte, ardından kanda ve zerrelerde oluşan bir heyecanla birlikte doğar. Bu yüzden edilgiler, bu heyecan kesilinceye kadar zihinde canlı olarak kalırlar. Bu durum, duyularımıza konu olan nesnelere duyu organlarımızı etkiledikleri zaman zihnimizde canlı kalmalarına benzer (Descartes, 2017: 59). Edilgilerin ortaya çıkmasını sağlayan şey, bedendeki devinimlerdir ve bunlar da birtakım dışsal koşulların sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bunun anlamı, bizim kendi ruhumuzda istediğimiz gibi edilgi uyandıramayacağımız ve ruhumuzda ortaya çıkan edilgileri de dilediğimiz şekilde anında ortadan kaldıramayacağımızdır.

İnsanın ancak dolaylı şekilde edilgilerini kontrol etme imkânı vardır. Şöyle ki insan, sahip olmak istediği edilgilerle birleşik şeylerin temsili ya da kurtulmak istediği edilgilere zıt olan şeylerin temsili ile dolaylı biçimde duygular uyandırabilir ya da var olan duyguların etkisini ortadan kaldıracaktır (Descartes, 2017: 58). Fouillé'nin tespitine göre insan, sonuçlarından kaçınmak istediği eylemlerinin tersini düşünerek edilgilerini etkileme olanağına sahiptir. Yani bir düşünceyi başka bir düşünceyle, bir duyguyu başka bir duyguyla dengeleyebilir (Fouillé, 2009: 97). Copleston ise bu yolun, daha çok bir ediliğe yol açan dışsal nedenleri doğrudan doğruya değiştiremediğimiz zamanlarda başvurmamız gereken bir yol olduğu iddiasındadır. Şayet edilgileri denetlemek için onlara yol açan fiziksel koşulları değiştirebilme imkânına sahipsek, hiçbir şey yapmadan edilgileri uzaklaştırmaya çalışmak yerine bu nedenleri değiştirmemiz daha doğru olacaktır (Copleston, 2010: 154). Fakat bilindiği üzere pek çok durumda insanın buna gücü yetmemektedir. Descartes da bunun farkındadır. Bu nedenle *"...dünyanın durumu bilindiği için hayalimizde bile hiçbir üzüntü nedeni bulunmayacak derecede talihli olmayı beklemek talihi biraz fazla zorlamak olurdu"* der (Descartes, 2019: 86). Yine de ona göre bu durum insanın mutlu olmasına engel değildir. Çünkü insan, var olan nesnelere duyularını incitmediği, bir hastalık da bedenini rahatsız etmediğinde akla göre hareket ederse hayatından kolayca memnun olabilir. Yeter ki canını sıkın şeylere karşı arzu duymamaya çalışsın (Descartes, 2019: 86).

Descartes, edilgilerin denetimine ilişkin olarak kişinin sevgi duyduğu kimsenin gerçek değerini gözden geçirmeden kendisini bu tutkuya kaptırmamasını önerir. Bu konuda şaşkınlıklara karşı duyduğu eğilimi örnek olarak gösterir. Ondaki bu eğilimin nedeninin, bu kadınların daha önce sevdiği birindeki benzer bir özelliğe sahip olmaları gerçeği olduğunu keşfeden Descartes, konu üzerinde düşündükten sonra artık şaşkınlıkları görünce heyecanlanmadığını söyler (Descartes, 2019: 106-107). Cottingham'ın da belirttiği gibi bizim için zararlı olabilecek bir edilginin boyunduruğu altına girdiğimizde belli belirsiz bir şekilde anlayabildiğimiz, temeli fizyolojik yapımızda veya psikolojik geçmişimizde bulunan bir şey bizi kontrol altına almaya başlar. Bu durumun farkına varılması, insanın edilgilerini denetleyebilmesi yolunda ortaya çıkan ilk umuttur. Descartes, şaşkınlıklara karşı duyduğu eğilimi, bu eğilimin nedenleri üzerine düşünerek ortadan kaldırmıştır. Bu haliyle Descartes'ın *"şaşkınlıklı kız"* örneği birçok açıdan Freud'u çağırıştırılmaktadır (Cottingham, 2021: 98). Solomon ve Higgins'in belirttiği üzere Freud, hastalarının bazı sorunlarının geçmişteki travmatik deneyimlerden, özellikle çocukluk deneyimlerinden kaynaklandığını ortaya koymuş ve çocukluk döneminin analizine dayanan bir psikolojik kuram geliştirmiştir (So-

lomon ve Higgins, 2013: 324). Descartes'ın "şaşı gözülü kız"a ilişkin söyledikleri ile Freud'un psikolojik kuramı arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Bu benzerlik, hem Descartes'ın hem de Freud'un geçmişte yaşanan olayların kişide etki bıraktığını ve bu etkiyi ortadan kaldırmak için farkındalığın gerekli olduğunu ileri sürmeleridir.

Descartes, aklın doğru kullanımı ve irade gücü ile insanın doğru kararlar vererek edilgileri denetleyebileceği iddiasındadır. Nihayetinde tutkuların insana zarar verebilmesinin nedeni, onların insanı yanıltarak şeyler hakkında yanlış hükümler vermesine neden olmalarıdır. Bu şeyler elde edildiklerinde, verdikleri hoşnutluğun umulduğu kadar büyük olmadığı ortaya çıkmaktadır (Descartes, 2019: 60). Descartes bu nedenle edilgilerin uyandırdığı arzuların doğru bilgiye dayanması gerektiğini düşünür (Descartes, 2017: 137). Ona göre bilgelik için iki şey gerekir. Bunlardan ilki, aklın iyi olan her şeyi bilmesidir. İkincisi ise, iradenin her zaman akılı izlemeye hazır olmasıdır. Descartes, bu çerçevede aklını her zaman gücü dâhilinde iyi kullanabilen ve tüm işlerinde en iyi olduğuna inandığı şeyi yapmak için sağlam bir iradeye sahip olan kişiyi doğanın elverdiği ölçüde gerçekten "bilge" olarak nitelendirir (Descartes, 2001: 28-29).

Descartes için akıl ve irade ahlak açısından kritik bir öneme sahiptir. Descartes, iradeyi bir şey yapmak ya da yapmamak kabiliyeti olarak tanımlar. İrade, akıl insana yapılması ya da yapılmaması, hedeflenmesi ya da kaçınılması gereken bir yol gösterdiğinde, kişinin o yola kendisi dışında herhangi bir gücün baskısını hissetmeden meyletmesidir. İradeyi bu şekilde tanımlayan Descartes onu insandaki en büyük ve mükemmel yeti olarak nitelendirir. Çünkü irade yetisiyle kıyaslandığında anlama yetisi, hatırlama kabiliyeti ve hayal gücü çok zayıf ve sınırlıdır. İrade, diğer yetilerden öyle üstündür ki Descartes, bir tek onun sayesinde insanın Tanrı'ya benzer surette yaratıldığını anlayabildiğini söyler (Descartes, 2013: 117-118). İrade özgürdür ve yalnızca yapılacak eylemlerin belirlenmesinde değil, aynı zamanda bilginin doğruluğuna hükmedilmesinde de rol oynar. Tülin Bumin'in de belirttiği gibi irade, doğru bilgiye onay vermekte ya da vermemekte, onu benimsemekte ya da reddetmekte özgürdür (Bumin, 2016: 71).

Ahlaklı olmanın gereklerini ele alan Descartes'a göre doğru kararlar verebilmek için hakikatin bilgisinin yanı sıra alışkanlık da gereklidir. Çünkü ona göre bir hakikatin kanıtları ne kadar açık seçik olursa olsun, biz onu belleğimize yerleştirmedikimiz ve alışkanlık haline getirmediğimiz takdirde her an yanlış görüşlere yönelebiliriz. Bu açıdan Descartes, skolastiklerin, erdemleri birtakım alışkanlıklar olarak tanımlamasını onaylar. Çünkü ona

göre insanların hata yapmalarının nedeni, yapılması gerekeni teorik olarak bilmemekten ziyade onu daha önce uygulamamış olmalarıdır (Descartes, 2019: 61). Fakat bilindiği üzere iyi yaşamın eğitim ve alışkanlığa bağlı olduğu düşüncesi hiç de yeni bir fikir değildir. Örneğin Aristoteles, yüzyıllar önce erdemini doğru duygu ve eylem alışkanlıklarını kazanmış olmamıza bağlı olduğunu öne sürmüştü. Ona göre doğa tek başına iyi ve erdemli olmamızı sağlamada yeterli değildir. Bu nedenle onu eğitim ve alışkanlık ile tamamlamak gerekir (Aristoteles: 2013: 243). Cottingham'ın da belirttiği gibi ahlakın eğitim ve alışkanlık ile tamamlanması gerektiği görüşü dışında bilgelik üzerine yapılan vurgu ya da aklın doğru kullanımı ile ahlaki bir hayat yaşanabileceği fikri de kökleri Antik Yunan felsefesine uzanan görüşlerdir. Descartes'ın bu konuya getirdiği yenilik, "... duygusal tepki kalıplarımızın fiziksel nedenlerini araştırabilen ve zamanla onları manipüle etmeyi ve "yeniden programlamayı" başarabilen davranış ve fizyoloji bilimi uzmanlarının bakış açısıdır" (Cottingham, 2021: 97). Descartes fizyolojimize ve psikolojik geçmişimize bağlı olarak ortaya çıkan edilmelerin eylemlerimiz ve hayatlarımız üzerindeki etkisini görmüş ve buna bağlı bir ahlak kuramı geliştirmiştir.

Descartes, bilgeliğin esasının edilmelere nasıl hâkim olunacağını öğrenmede yattığı kanaatindedir. Böylesi bir hâkimiyet için irade, gerekli olmakla beraber tek başına yeterli değildir. Çünkü irade, insan bedeniyle ilgili fizyolojik değişiklikleri doğrudan gerçekleştiremez. Ancak insan, dikkatli bir talim süreci ile kendi gücü dâhilinde olan fiilleri icra ederek fizyolojik değişikliklerin etkilerini azaltmayı ya da değiştirmeyi sağlayacak uygun alışkanlıklar elde edebilir. Descartes, bu konuda hayvanları örnek verir. Cottingham'ın kaydettiği gibi akıldan yoksun hayvanlar uygun uyarıların dikkatli şekilde tekrar edilmesiyle eğitilebilmektedirler (Cottingham, 2002: 86). Descartes'a göre bu, insanlarda çok daha iyi bir şekilde yapılabilir. Öyle ki ona göre en zayıf ruhlu kimseler bile edilmelerini terbiye etmek ve onları yönetmek için yeterince uğraşırlarsa onlar üzerinde egemenlik kurabilirler (Descartes, 2020: 41). Descartes edilmelerin emrettikleri dışında hiçbir şey istemeyecek kadar zayıf ve kararsız insanların sayısının çok az olduğu düşüncesindedir. Ona göre insanların çoğunun kesin hükümleri vardır ve onlar bazı davranışlarını bu hükümlere göre belirler (Descartes, 2017: 64). Descartes çoğu insanın edilmelerine hâkim olabileceği düşüncesi ile insanlarla ilişkin olumlu bir yaklaşım sergiler.

Hatırlanacağı üzere Descartes bilgelik için aklın iyi olan şeyleri bilmesi ve iradenin de aklı izlemeye hazır olması gerektiğini söylemişti. Bu koşullar göz önüne alındığında herkesin bilge olup olamayacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Descartes'a göre bu iki koşuldan yalnızca irade tüm insanlarda

eşit olarak bulunur. Fakat insanlar anlayış bakımından farklıdırlar ve bazı insanların anlayışı diğerleri kadar iyi değildir (Descartes, 2001: 29). Bu anlayış farkına rağmen Descartes, insanların doğru bilgiye ulaşma imkânları hakkında oldukça iyimser bir görüşe sahiptir. O, *“Gerektiği gibi kullanıldığı zaman, doğru düşünmeye, yani iyi yargı belirtmeye ve hatta en yüksek bilimlere kavuşmaya gücü yetmeyen hiçbir ruh yoktur”* diyerek bu iyimserliğini açıkça ortaya koyar (Descartes, 2001: 40). Herkesin doğru bilgiyi edinebileceğini söyleyen Descartes, aptal ve ahmak insanların varlığını inkâr ediyor değildir. Ona göre böyle insanlar da mevcuttur ve bunlar doğal yaratılışları nedeniyle hayranlık duygusuna meyilli değildir (Descartes, 2016: 51). Descartes bilgi konusunda sahip olduğu iyimserliği ahlak konusunda da sergiler. Ona göre çok zeki olmayan insanlar bile *“her zaman bildikleri tüm iyiliği yapmaya ve bilmediklerini öğrenmek için de hiçbir şeyi savsaklamamaya kesin karar verdikleri zaman yaratılışlarının elverdiği ölçüde”* bilge olma imkânına sahiptirler. Ancak yine de iyi eylemde bulunma iradesi ve özel öğrenme kaygısıyla birlikte olgun bir akla sahip olan insanlar bunlardan daha yüksek bir bilgelik seviyesine ulaşacaktır (Descartes, 2001: 29).

Descartes, yukarıdaki iddiaları ile aslında herkes için standart bir bilgelik, erdem ve nihayetinde mutluluk olmadığını anlatmaktadır. Ona göre bir ruh ve beden birlikteliği olan insanlar akıl ve beden bakımından birbirleriyle aynı değildir. Bu nedenle uyarılara karşı ortaya çıkan edilgileri, duygulanımları, edinecekleri bilgilerin kapsamı ve erişebilecekleri mutluluk doğalarının elverdiği kadarıyla olacaktır. Bu açılardan insanlar arasında farklar olacaktır. İnsanlar yalnızca doğalarının elverdiği ölçüde bilebilir, o ölçüde bilge, erdemli ve mutlu olabilirler. Descartes bu eşitsizliği farklı bir bağlamda dile getirir. Bağlam farklı olsa da eşitsizliği anlattığı bu benzetme konunun anlaşılması bakımından faydalıdır. Şöyle ki Descartes, akla göre düzenlenen arzuların doluluğunu ve tamlığını hoşnutluk olarak adlandırır. Ona göre en fakir olan ve talihin ya da doğanın en çok haksızlık yaptığı kimseler birçok nimetten yararlanamaları da başkaları kadar hoşnut olabilirler. Bu durum tıpkı küçük bir vazanın içinde az şarap bulunmasına rağmen büyük vazo gibi dolu olmasına benzer (Descartes, 2019: 46). Talih ya da doğa karşısında eşit olmayan, anlayış bakımından bir olmayan, bir zihin-beden birleşimi olarak diğerleriyle aynı olmayan insanlar tıpkı farklı boyutlardaki vazolar gibidirler. Buna rağmen vazolar boşluk ve doluluk bakımından kıyaslanabilmektedirler. Benzer şekilde insanları da doğaları elverdiği kadarıyla bilge ve hoşnut olup olmadıklarına bakarak bilgelik ve hoşnutluk açısından değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Fouillée'nin verdiği bilgilere göre “gerekçelerinin apaçıklığı nedeniyle” Descartes'ın hoşuna giden başlıca konu matematik olmuştur. O, ayrıca geometri ve fizik bilimleri de ilgilenmiştir (Fouillée,2009: 3-8). Doğa bilimleri ve metafizik alanlarında çalışmalar yapan Descartes, her insanın nasıl yaşaması gerektiğini belirlemek durumunda olduğunu düşündüğü için nasıl yaşanacağı sorusuna yanıt arayan ahlak felsefesine de kayıtsız kalmamış ve çeşitli mektup ve çalışmalarında bu konuya değinmiştir. O, ahlak felsefesini ortaya koyarken insanın doğasını ve insanın ne olduğu sorusunu temel almış ve bu çerçevede kendi döneminin tıp ve fizyoloji bilgilerinden de faydalanmıştır. Çünkü o, insanın nasıl yaşayacağı meselesinin insanın ne olduğu sorusundan bağımsız ele alınamayacağı kanaatindeydi. Bu nedenle Descartes'a göre bilimsel bir ahlak görüşünün ortaya konulabilmesi için insana ilişkin bilimlerin eksiksizce bilinmesi gerekmektedir.

Geleneksel ahlak anlayışlarının, özellikle de Stoacılığın etkilerinin açıkça görüldüğü Descartes ahlakını iki ayrı dönemde değerlendirmek mümkündür. İlkinde ortalama bilgelik hâkimdir ve bu dönemde dine, toplumun yasalarına ve adetlerine itaat etme salık verilirken ikinci dönemde bunlar bir kenara bırakılarak bireysel akıl ön plana alınmıştır. Descartes geleneksel düşüncede olduğu gibi ahlakla mutluluğu amaçlamıştır. Ancak bu mutluluk, Orta Çağ felsefesinin dinî anlam taşıyan ebedi mutluluğu değil, bu dünyada yaşanacak hoşnutluktur. Descartes'ın mutluktan bahsederken “*doğal mutluluk*” ifadesini kullanması da bunun göstergelerinden biridir. Anlaşıldığı üzere Descartes ahlak söz konusu olduğunda konuya ahlak ilkeleri, ahlaki değerlerin statüsü, ahlaki ödev ve yükümlülükler ya da insan ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği gibi etik meseleler açısından değil, temelde bireyin mutluluğu açısından yaklaşmıştır. O, ahlak kuramını insan doğası üzerine inşa etmiş ve bu nedenle insan ruhuna, bedenine ve bunların etkileşiminden kaynaklanan edilgilere ilişkin incelemelerde ve açıklamalarda bulunmuştur.

Descartes ruh ve bedenin birbirinden bütünüyle farklı tözler olduğunu ileri sürmüş, bununla beraber insanın bu farklı tözlerin birleşimi olduğu hususunda ısrarcı olmuştur. Ruh bedenden bağımsız bir şekilde var olabilse de insanın insan olarak mevcudiyeti ruh-beden birlikteliği olarak mümkündür. İnsanın beden sahibi olması, ruhtaki edilgilerin, yani duyum ve duyguların nedenidir. Ruh etkin de edilgin de olabilmektedir. Çeşitli nedenlerle bedende meydana gelen değişimler kendisinde çeşitli edilgiler ortaya çıkardığında edilgin bir durumdadır. Bu edilgilerin insan hayatı ve iyiliği açısından büyük önemi vardır. Bunlar olmaksızın tek başına beden, akıl ya da irade

insan hayatının devamını sağlayamazlar. Edilgiler insanı ilgili oldukları konularda arzular uyandırarak eyleme sevk ederler. Böylece mutlu bir hayat için büyük önem taşırlar. Ancak edilgiler, akıl ve iradenin desteği olmaksızın kendi başlarına insanı mutluluğa ulaştırıramaz. Çünkü edilgiler, arzulan şeyin gerçeğinden daha büyük bir zevk vereceği yanılsaması uyandırarak insanı aldatılabilir. Bu nedenle insanın akli ile arzulan şeyin gerçek değerini belirlemesi, iradenin de aklın yolunu izlemesi gerekir. Böylece insan hayal kırıklıkları, üzüntü ve pişmanlık gibi acı ve buruk deneyimlerden kaçınabilir, mutlu bir yaşam sürebilir.

Descartes, insanları anlayış bakımından eşit görmese de onların irade bakımından eşit olduğunu söyler. Ona göre ahlak için gerekli olan doğru bilgiye herkes ulaşabilir çünkü doğru metodu kullanan herkes doğru bilgiye erişebilir. Ahlak için gerekli olan şey de aklın doğru bilgiye erişmesi ve iradenin akla uymasıdır. Herkes doğru bilgiye erişip iradesini kullanabileceği için herkes bilge, erdemli ve mutlu olabilir. Ancak Descartes'a göre insanlar eşit değildir ve bu nedenle herkesin ulaşabileceği bilgelik, erdem ve mutluluk eşit olmayacak, herkes için kendi doğasının elverdiği kadar olacaktır.

Descartes iyi bir yaşam için edilgilerin bastırılmasını değil, akıllıca bir şekilde yaşanmasını önerirken onlar üzerindeki gücümüzü de tartışmıştır. Ona göre bizim onlar üzerinde mutlak ya da doğrudan bir hâkimiyetimiz yoktur. İstedığımız an istediğimiz bir edilgiyi ruhumuzda uyandıramayacağımız gibi ortaya çıkmış bir edilgiyi de dilediğimiz gibi silip atamayız. Onları ancak dolaylı yoldan denetleyebiliriz. Bunu -Descartes'ın şaşı kadınlardan hoşlanması hakkındaki refleksiyonunda olduğu gibi- ortaya çıkan edilginin kaynağı hakkında doğru bir değerlendirmede bulunarak ya da istediğimiz duygularla ilişkili şeyleri düşünerek yapabiliriz. Edilgi kaynağına ilişkin doğru bilgi, o şeyi doğru değerlendirmemizi ve ona karşı makul bir tutum geliştirmemizi sağlayacaktır. Düşüncelerle edilgiler arasında bir bağlantı vardır ve düşünceleri değiştirerek edilgileri değiştirmek ya da etkilerini azaltmak mümkündür.

Descartes edilgilerin eylemlerimiz üzerindeki etkilerini anlatırken onların kökenine ilişkin farkındalığımızın üzerinde de durmuştur. Ona göre geçmiş psikolojik yaşantımız kimi nesnelere karşı bazı edilgilerin uyanmasına yol açabilir. Şayet bunun üzerinde dikkatli bir şekilde düşünür ve bu durumun geçmişteki nedenini ortaya çıkarırsak edilgilerimizin bizi bu şekilde etkilemesine son verebiliriz. Edilgilerin mekanik yapısına, onların fizyolojik ve psikolojik nedenlerine ilişkin yaptığı bu açıklamalar ve bunlarla ahlak arasında kurduğu bağlantılar Descartes'ın ahlak felsefesinin en özgün yanını oluşturmaktadır.

Öz

Descartes insan sorunu ile de ilgilenmiş bir filozoftur. Ancak onun antropoloji ve ahlak felsefesi ile ilgili çalışmaları geri planda kalmıştır. Descartes, insanı ruh-beden birliği olarak tanımlamıştır. Onun insan doğasına ilişkin görüşlerinin ve ahlak felsefesinin temelinde bu tanım bulunmaktadır. İnsandaki edilmeler beden kaynaklıdır ve ruhta ortaya çıkarlar. Descartes, edilmeler ile duyum ve duyguları kasteder. Edilmeler, insan hayatının devamı, iyiliği ve mutluluğunda kritik rollere sahiptirler. Fakat aynı zamanda insanın “*en acı ve en buruk deneyimleri*” yaşamasına da yol açabilirler. İnsanda beden ve beden kaynaklı edilmelerin yanı sıra akıl ve irade de bulunur. Descartes, insan doğasından hareketle duygulara, akla, iradeye, erdem ve mutluluğa ilişkin bir açıklama sunmuş ve bu çerçevede bir ahlak felsefesi tesis etmiştir. Bu çalışmada Descartes’ın bunu nasıl yaptığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Ahlak, Edilmeler, Akıl, Mutluluk.

Abstract

The Relationship Between, Affections, Reason and Morality According to Descartes

Descartes is a philosopher who was also interested in the problem of human. However, his works on anthropology and moral philosophy remained in the background. Descartes defined human as the unity of soul and body. This definition is the basis of his views on human nature and his moral philosophy. Affection in humans originate in the body and emerge in the soul. Descartes refers to sensations and emotions as affection. Affections have critical roles in the continuation, well-being and happiness of human life. But they can also lead to one’s “*most bitter experiences*”. In addition to the body and body-based affections, human beings also have mind and will. Descartes presented an explanation of emotions, reason, will, virtue and happiness based on human nature and established a moral philosophy within this framework. In this study, how Descartes did this is discussed.

Keywords: Descartes, Morality, Affection, Reason, Happiness.

Kaynakça

- Aristoteles, (2017). Nikomakhos'a Etik, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles, (2013). Politika, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.
- Beyssade, J. M. (1997). "Descartes: Felsefi Bir Devrim mi?", çev. Tülin Bumin, Cogito, 10, ss. 63-81.
- Bumin, T. (2016). Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevizci, A. (2007). On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi, Bursa: Asa Kitabevi.
- Cohen, M. (2019). Felsefi Masallar, çev. Selin Aktuyun - Mustafa Yalçinkaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Copleston, F. (2010). Descartes, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Cottingham, J. (2018). Akılcılık, çev. Bülent Gözkân, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cottingham, J. (1996). "Cartesian Ethics: Reason and The Passions", Revue Internationale de Philosophie, 50/195 (1), ss. 193-216.
- Cottingham, J. (2002). Descartes Sözlüğü, çev. Bülent Gözkân vd., İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Cottingham, J. (2021). Descartes'ı Nasıl Okumalıyız?, çev. Fatma Erkek, İstanbul: Runik Yayınları.
- Damasio, A. R. (2006). Descartes'in Yanılgısı - Duygu, Akıl ve İnsan Beyni, çev. Bahar Atlamaz, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Descartes, R. (2013). Metafizik Üzerine Düşünceler, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Descartes, R. (2019). Ahlak Üzerine Mektuplar, çev. Sanem Sollers, İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2017). Duygular yada Ruh Halleri, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Descartes, R. (2001). Felsefenin İlkeleri, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2007). Meditasyonlar, çev. İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Descartes, R. (1994). Metot Üzerine Konuşma, çev. K. Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Descartes, R. (2016). Ruhun İhtirasları, çev. Gamze Alparslan, İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Descartes, R. (2020). Ruhun Tutkuları, çev. Murat Erşen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Erşen, M. (2020). "Sunuş", Ruhun Tutkuları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fouillée, A. (2009). Descartes, çev. Atakan Altınörs, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Hegel, F. G. W. (1997). "Descartes", çev. Doğan Şahiner, Cogito, 10, ss. 135-149.
- Kambouchner, D., de Buzonz, F. (2012). Descartes Sözlüğü, çev. Murat Erşen, İstanbul: Say Yayınları.
- Koyré, A. (2020). Platon Okumaya Giriş - Descartes Üzerine Konuşmalar, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Neu, J. (2012). Gözyaşı Entelektüel Bir Şeydir/Duygunun Anlamları, çev. C. Cengiz Çevik, Melike Çakan, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Özden, H. Ö., Elmalı, O. (2018). Yeniçağ Felsefesi Tarihi, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Rodis-Lewis, G. (1997). "Descartes'ın Yaşamı ve Felsefesinin Gelişmesi", çev. Alp Tümertekin, Cogito, 10, ss. 17-40.
- Solomon, R. C., Higgins, K. M. (2013). Felsefenin Kısa Tarihi, çev. Mustafa Topal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sorell, T. (2004). Descartes, çev. Cemal Atila, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Timofeeva, O. (2018). Hayvanların Tarihi - Felsefi Bir Deneme, çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Kolektif Kitap.